

บทที่ 5

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษารูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้ และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรที่อยู่ใกล้เมืองในเขตภาคเหนือตอนล่าง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นจากเอกสารของทางราชการ คือ สำนักงานเกษตรอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ สถานีอนามัยตำบลป่าเขา อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ และทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการจัดบันทึกข้อมูลเพิ่มเติม กลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย เกษตรกรอาวุโส เกษตรกรวัยกลางคน และเกษตรกรวัยหนุ่มสาว หลังจากตรวจสอบความถูกต้อง และความสมบูรณ์ของข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และนำเสนอโดยการบรรยายและอธิบาย

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยในประเด็นเรื่องรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร รวมทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรได้ตามลำดับ ดังนี้

รูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร

1. การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบ ธรรมชาติ

การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ ด้านอาชีพของเกษตรกรบ้านห้วยบง ตำบลป่าเขา อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ จำแนกได้เป็น 2 ยุคด้วยกัน คือ ยุคที่เป็นหมู่บ้านปิด และยุคที่เป็นหมู่บ้านเปิด

ยุคที่เป็นหมู่บ้านปิด (อดีต - พ.ศ. 2502) เริ่มจากการเริ่มมีชาวบ้านมาจับจองพื้นที่ทำกินใหม่ ๆ จนกระทั่งเริ่มก่อตั้งกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ช่วงเวลานั้น การคมนาคมเข้า

ออกหมู่บ้านที่สะดวกที่สุด คือ ทางน้ำ (บึงกะโล) และอาชีพที่ทำกันมากที่สุดในยุคนั้น คือ การทำไร่ข้าวโพดและไร่อื่น ๆ จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และการขยายตัวของเมืองยังไม่ปรากฏชัด ทำให้การเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกรที่มีจุดเริ่มจากสถาบันครอบครัว ได้แก่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และเครือญาติอาวุโส มีบทบาทในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และประสบการณ์ด้านอาชีพค่อนข้างสูงและเด่นชัดมาก

ยุคที่เป็นหมู่บ้านเปิด (พ.ศ. 2503 - ปัจจุบัน) หลังจากที่มีการระบบราชการได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การตั้งโรงเรียน การปรับปรุงถนนเข้าหมู่บ้าน และถนนเชื่อมกับหมู่บ้านอื่น การมีไฟฟ้าใช้ และมีน้ำประปา เป็นต้น เกษตรกรรุ่นหลัง ๆ ได้มีโอกาสเรียนรู้จาก โรงเรียนประถมศึกษา และจากภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น มีผลทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติที่มีอยู่ไม่โดดเด่นเหมือนในอดีต โดยมีการปรับตัวลดบทบาทหน้าที่และความสำคัญลงตามลำดับ

2. เครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกรบ้านห้วยบง ตำบลป่าเช่า อำเภอเมืองอุดรดิตถ์ มีเครือข่ายการเรียนรู้ด้านอาชีพที่สำคัญ ๆ 2 กิจกรรมคือ

2.1 กิจกรรมเกี่ยวกับพืช เริ่มจากเครือข่ายการเรียนรู้ในการทำนา ในอดีตเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสู่คนภายในครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้านตามลำดับ องค์ความรู้ดั้งเดิมคือ วิธีการทำนาปี (นาดำ) กระบวนการเรียนรู้เป็นแบบบอกให้รู้ทำให้เห็นแล้วทดลองทำจนชำนาญ แต่ปัจจุบันเครือข่ายการเรียนรู้การทำนา เป็นแบบผสมผสานระหว่างองค์ความรู้เดิมกับองค์ความรู้ที่ได้รับจากทางราชการและผู้รู้อื่น ๆ มากขึ้น องค์ความรู้ใหม่เป็นการทำนาสมัยใหม่และเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน อันดับที่สอง เครือข่ายการเรียนรู้ในการปลูกดาวเรือง มีจุดเริ่มต้นจากผู้นำที่มีความรู้ภายในหมู่บ้านเป็นผู้ชักชวน และถ่ายทอดความรู้แล้วทดลองปฏิบัติจริง องค์ความรู้ที่สำคัญคือ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเพาะกล้าจากเมล็ด การปลูก การดูแลรักษาและการเก็บผลผลิต อันดับที่สาม เครือข่ายการเรียนรู้ในการปลูกหอมแดง เป็นการเรียนรู้จากผู้รู้จากเกษตรกรหมู่บ้านอื่นที่เข้ามาทำการเพาะปลูกในหมู่บ้าน (เช่าที่ดิน) ซึ่งได้ว่าจ้างให้คนในหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนช่วยในการกระบวนการผลิต เกิดการเรียนรู้จากการสังเกตและซึมซับจากประสบการณ์ตรงจนสามารถปลูกเองได้

2.2 กิจกรรมเกี่ยวกับสัตว์ อันดับแรกเครือข่ายการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวพันธุ์ เนื้อเกิดจากผู้รู้ในหมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จจากการเลี้ยงวัวมาก่อน เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิความรู้ แก่เกษตรกรที่สนใจเป็นอันดับแรก รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้การเรียนรู้เป็นแบบผสมผสาน ทั้งความรู้พื้นฐานเดิมกับความรู้ที่ทางราชการถ่ายทอดให้ผ่านการฝึกอบรม อันดับที่สอง เครือข่ายการเรียนรู้ในการเลี้ยงหมู มีลักษณะเหมือนกันกับเครือข่ายการเรียนรู้ในการเลี้ยงวัวพันธุ์เนื้อ ที่มีผู้รู้ในหมู่บ้านเป็นแม่ข่ายขั้นต้น ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ก่อนแล้ว ต่อมาภายหลังได้มีการเรียนรู้จากทางการมากขึ้น อันดับที่สาม เครือข่ายการเรียนรู้ในการเลี้ยงผึ้ง เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยผู้รู้จากภายนอกหมู่บ้านซึ่งเป็นคนของทางการและเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรที่เลี้ยงผึ้งด้วยกันทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน

3. การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ

การเรียนรู้จากเอกสารการเกษตร แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องด้านการเกษตรได้จัดทำขึ้น เพื่อแจกจ่ายให้กับเกษตรกรตามแต่โอกาส อาจเป็นในรูปของเอกสารคู่มือต่าง ๆ ข่าวสารการเกษตรรายเดือน และอื่น ๆ อีกส่วนหนึ่งจะเป็นเอกสารที่ภาคเอกชนจัดทำขึ้น เพื่อธุรกิจหนังสือ ซึ่งเกษตรกรที่ต้องการความรู้เพิ่มขึ้น สามารถซื้ออ่านได้ตามต้องการ และมีจำหน่ายอย่างหลากหลาย

การเรียนรู้จากหอกระจายข่าว แม้ว่าในสภาพปัจจุบันหอกระจายข่าวจะยังไม่มีบทบาทชัดเจนมากนักต่อการเรียนรู้อาชีพของเกษตรกร หากแต่ในอนาคตถ้ามีการจัดการที่ดี ที่เหมาะสม การเรียนรู้จากหอกระจายข่าวทางด้านการเกษตรก็น่าจะมีสูงขึ้น

ประการสุดท้าย การเรียนรู้จากสื่อสารมวลชน สื่อสารมวลชนที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรบ้านห้วยบง คือ สื่อโทรทัศน์และวิทยุ เพราะสื่อโทรทัศน์จะทำหน้าที่ให้ความรู้ แนวคิด ทักษะคติต่อการปฏิบัติอาชีพของเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร

ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรบ้านห้วยบง เป็นระบบคิดที่เป็นแบบองค์รวม โดยมีปรากฏการณ์จากวิถีการผลิตของเกษตรกร สะท้อนให้เห็นระบบคิดของเกษตรกรโดยรวมของหมู่บ้าน ระบบคิดแบบองค์รวมที่กล่าวแล้วนี้หมายถึงระบบคิดในวิถีการผลิต ซึ่งเกษตรกรต้องพิจารณาไปพร้อมกันตั้งแต่ก่อนการผลิต ระหว่างการผลิต และหลังการผลิต ตัวอย่างที่เด่นชัดมากที่สุดคือ

วิธีการผลิตการทำนา ก่อนการทำนาเกษตรกรมีการตรวจสอบสิ่งต่อไปนี้คือ พันธุ์ข้าว ปลูก เงินทุน วัสดุอุปกรณ์เครื่องจักรกลต่าง ๆ ถ้ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดยังบกพร่องก็เริ่มแก้ไขปรับปรุงให้พร้อมเสียก่อน การนัดหมายคนในครอบครัวหรือเครือญาติให้มาช่วยกันเมื่อใกล้ถึงเวลาทำนา จำนวนแปลงนาในแต่ละปีทำมากหรือน้อย พันธุ์ข้าวใช้พันธุ์เดิมที่เคยปลูกหรือจะเปลี่ยนใหม่ หลังการหว่านเมื่อข้าวงอกงามได้ระดับหนึ่ง การจัดการเรื่องน้ำต้องคอยดูแลอย่างสม่ำเสมอ ถ้าฝนทิ้งช่วงต้องแก้ปัญหาด้วยการสูบน้ำจากบึงหรือน้ำบาดาล การใส่ปุ๋ย ฉีดยาฆ่าแมลงหรือกำจัดวัชพืชเป็นระยะ ๆ พิธีกรรมรับขวัญข้าวเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องและออกรวง การใช้หุ่นหรืออุปกรณ์เล่นกขงที่ข้าวเริ่มแก่ การนัดหมายคนในครอบครัวหรือเครือญาติมาช่วยกันเกี่ยว หรือนัดหมายรถที่รับจ้างเกี่ยวข้าว ได้ข้าวเปลือกแล้วมีการแบ่งข้าวเพื่อเป็นพันธุ์ เพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย เป็นต้น ส่วนวิธีการผลิตอื่น ๆ เช่น วิธีการผลิตการเลี้ยงวัว หมู และ ผึ้ง การปลูกดาวเรืองและปลูกหอมแดง อาจแตกต่างกันไปแต่ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น กล่าวโดยสรุปคือ ระบบคิดของเกษตรกรเป็นการมองอย่างเป็นองค์รวมในองค์ประกอบทุกองค์ประกอบ ซึ่งเป็นเงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตนั้น ๆ เพื่อการวิเคราะห์ตัดสินใจสู่การปฏิบัติจริงอย่างเหมาะสม

ความสัมพันธ์ของรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร

รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร มีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน รูปแบบของการเรียนรู้ด้านอาชีพในขณะหนึ่ง จะมีอิทธิพลต่อระบบคิดด้านอาชีพในขณะนั้น และการได้ปฏิบัติในอาชีพในขณะต่อมาก็จะเกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้นจากเดิมอีกทางหนึ่งด้วย โดยมีวิธีการผลิตเป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรอย่างเห็นได้ชัด

รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่แฝงไปด้วย การ ปลูกฝังทั้งอุดมการณ์ ความคิดและคุณค่าในการดำเนินวิถีชีวิตแห่งการเป็นเกษตรกรอย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา วิธีการผลิตจากการเรียนรู้แบบดั้งเดิม คือ การปลูกพืชหลักอย่างเดียว การให้แรงงานจากคนและสัตว์ ผลิตแค่พอมีพอกิน

เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการเรียนรู้แบบดั้งเดิม หลังจากที่ดินหมู่บ้านเปิด เกษตรกรมีโอกาสนเรียนรู้ได้เพิ่มขึ้นจากบุคคลภายนอกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคเอกชน ตลอดจนเกษตรกรหมู่บ้านใกล้เคียง เป็นต้น ทำให้ระบบคิดด้านอาชีพมีการปรับเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัดจากวิธีการผลิต คือ มีการปลูกพืชหลักหลายอย่างเพื่อ

การค้าขาย การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีส่วนช่วยมากขึ้น มีการว่าจ้างค่าแรงงานเป็นเงิน แทนการเอาแรงหรือ ลงแขก

การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่อาศัยระบบข้อมูลข่าวสารจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ เอกสารการเกษตร หนังสือพิมพ์ วิทยุและโทรทัศน์ การเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพเกิดขึ้นจากการสรุปวิเคราะห์ ข้อมูลความรู้ที่ได้รับหรือสนใจใฝ่รู้ด้วยตนเอง ผสมผสานกับการเรียนรู้แบบดั้งเดิมและเครือข่ายการเรียนรู้นำไปสู่ระบบคิดและตัดสินใจในวิธีการผลิต คือ มีการประกอบอาชีพอื่นเสริมอาชีพการเกษตรและมีการเปลี่ยนจากอาชีพการเกษตรไปทำอาชีพอื่นเพิ่มขึ้น

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร

การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่เคยมีมาในอดีต ยุคที่โครงสร้างทางสังคมชนบทเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม และยุคที่เศรษฐกิจชุมชนเป็นแบบพออยู่พอกิน ใช้การแลกเปลี่ยนของกินของใช้แก่กันและกัน บทบาทของเงินยังมีจำกัด แหล่งการเรียนรู้จึงเป็นหน้าที่ของครอบครัว ผู้อาวุโส เครือญาติ ลักษณะการเรียนรู้เป็นการถ่ายทอดด้วยการบอกเล่าและค่อย ๆ ฝึกหัดปฏิบัติทดลอง ทั้งเนื้อหาที่เป็นเรื่องภายในบ้าน การทำมาหากิน อาชีพประเพณีวัฒนธรรมของหมู่บ้าน แต่สภาพปัจจุบันภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการพัฒนาความเจริญของเมือง การขยายพัฒนาทั้งทางด้านการปกครอง การศึกษาและอื่น ๆ ชุมชนอย่างรวดเร็ว บทบาทของการศึกษาภาคบังคับ ทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมจำเป็นต้องปรับแนวทางไปตามความเหมาะสมแห่งยุคสมัย

เครือข่ายการเรียนรู้ในยุคดั้งเดิม เครือข่ายการเรียนรู้จะเกิดขึ้นภายในชุมชนเท่านั้น โดยเริ่มจากภายในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เนื่องจากหมู่บ้านยังปิดอยู่ อีกทั้งความมีพื้นฐานของเครือญาติของคนในชุมชนค่อนข้างสูง การไปมาหาสู่กันและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านอาชีพ งานสังคมและอื่น ๆ ทำให้มองเห็นเครือข่ายการเรียนรู้ภายในหมู่บ้านที่เป็นระดับพื้นฐานอย่างชัดเจน หลังกระแสการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้นตามลำดับ ทั้งภาครัฐและเอกชน เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ที่ค่อนข้างเป็นทางการ เกษตรกรได้รับการส่งเสริมและเรียนรู้ด้านอาชีพเพื่อสนองเศรษฐกิจสมัยใหม่

การเรียนรู้รูปแบบอื่นๆ การเรียนรู้ลักษณะนี้เกิดจากผลของการพัฒนาสื่อสารมวลชน และเอกสารด้านการเกษตรของภาคเอกชน ที่ในอดีตจึงไม่แพร่หลายและกว้างขวางเหมือนในปัจจุบัน ฉะนั้น อาจจะพูดได้ว่า การเรียนรู้จากสื่อดังกล่าวจะมีบทบาทเสริมสนับสนุนสูงมากต่อการดำเนินอาชีพของเกษตรกร โดยเฉพาะในเชิงทัศนคติที่นำไปสู่การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งด้านอาชีพ

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร

ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร เป็นผลสืบเนื่องจากการเรียนรู้ทุกรูปแบบ แสดงออกให้เห็นในวิถีการผลิตทางการเกษตรของชุมชนบ้านห้วยบง กล่าวคือ จากยุคเศรษฐกิจดั้งเดิม การทำมาหากินของเกษตรกรมีความสะดวกสบาย คุณค่าของเงินตรายังไม่รุนแรงต่อการครองชีพ สภาพทางสังคมยังอยู่ในวงจำกัด เนื่องจากการคมนาคมยังไม่สะดวก การเรียนรู้ด้านอาชีพจึงเป็นการเรียนรู้จากบุคคลในครอบครัวญาติผู้ใหญ่ และเพื่อนบ้าน แล้วค่อย ๆ สะสมภูมิความรู้จากการได้ฝึกปฏิบัติ จนกระทั่งสามารถทำงานทดแทนพ่อแม่ได้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรในยุคนั้น จึงเป็นการถอดแบบจากบรรพบุรุษที่เกิดจากการซึมซับอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์แห่งตน ระบบคุณค่าทางสังคมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและภูมิปัญญาการเรียนรู้

ต่อมาเมื่อระบบเศรษฐกิจและสังคมได้เริ่มเปลี่ยนแปลง และแผ่ขยายจากเมืองสู่ชนบทมากขึ้นและรวดเร็ว วิถีชีวิตของเกษตรกรถูกกระแสของการพัฒนาทำให้การทำมาหากิน การครองชีพและความสัมพันธ์ทางสังคมปรับเปลี่ยนตามไปด้วย การเรียนรู้ด้านอาชีพมีรูปแบบใหม่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรในยุคต่อมามีข้อมูลประกอบการวิเคราะห์และตัดสินใจต่างไปจากเดิมตามลำดับ

ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใด ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรที่มีผลจากการเรียนรู้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือหลากหลายรูปแบบก็ตาม ข้อมูลจากการเรียนรู้ทั้งหมดจะถูกเกษตรกรนำมาคิดทบทวน วิเคราะห์ข้อดีข้อเสีย วิเคราะห์ทางเลือกและตัดสินใจในอาชีพที่เหมาะสมกับตนเองมากที่สุด เกิดปรากฏการณ์ด้านอาชีพที่แสดงออกให้เห็นในรูปแบบของวิวัฒนาการ วิถีการผลิตของหมู่บ้าน คือ วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมและวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมผสมกับสมัยใหม่

จากการศึกษาหมู่บ้านห้วยบง ซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เมืองทั้งในอดีตถึงปัจจุบัน พบว่า อาชีพการเกษตรในหมู่บ้านห้วยบง ยังปรากฏให้เห็นการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง จากเกษตรกรรุ่นหนึ่งไปสู่เกษตรกรอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาศัยรูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพการเกษตร 3 รูปแบบด้วยกัน คือ การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ เครือข่ายการเรียนรู้ และการเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ อภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ เป็นรูปแบบระดับพื้นฐานอันดับแรกของการเรียนรู้ด้านอาชีพการเกษตร ใช้ได้ดีในอดีตที่สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปเอื้ออำนวย จุดเด่นอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นการถ่ายทอดแบบค่อย ๆ บอกให้รู้ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แล้วฝึกปฏิบัติเองจนเกิดความชำนาญ โดยมีสถาบันครอบครัว ญาติพี่น้อง สมาชิกในชุมชนที่เป็นเพื่อนบ้าน ผู้รู้ ผู้ชำนาญการและเพื่อนในวัยเดียวกัน ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพการเกษตรของชุมชน ปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติได้ดีที่สุด คือ การเรียนรู้เรื่องการทำนา ซึ่งสามารถบ่งบอกถึงกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละช่วงระยะเวลาได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ถึงแม้วิธีการทำนาตลอดจนเทคโนโลยีจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ตาม แต่รูปแบบการเรียนรู้ด้วยการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำนาของหมู่บ้าน จะยังคงมีบทบาทหลักในระดับครอบครัวอยู่ต่อไป ซึ่งพิสูจน์ได้จากการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของเกษตรกรอาวุโส (60 ปีขึ้นไป) วัยกลางคนและวัยรุ่น รวมทั้งปัจจุบันการทำนายังเป็นอาชีพการเกษตรอันดับหนึ่งของหมู่บ้านอีกด้วย

เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีพื้นฐานมาจากการเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือเครือข่ายแนวนอน ภายหลังจากกระแสการพัฒนาประเทศเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ชุมชนชนบททุกแห่งจำเป็นต้องเปิดหมู่บ้านรับกระแสการพัฒนาในทุกด้าน การพัฒนาโครงสร้างการเกษตรของรัฐที่นำไปสู่การทำเกษตรแนวใหม่ โดยการจัดดำเนินโครงการต่าง ๆ มากมาย ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนชนบท ทั้งในรูปแบบของการทดลองและการสนับสนุนส่งเสริมยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญ ได้แก่ การประชาสัมพันธ์ผ่านผู้นำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่การเกษตรลงไปวางแผนร่วมกับผู้นำหมู่บ้าน การจัดโครงการฝึกอบรมศึกษาดูงานด้านการเกษตรต่าง ๆ เป็นต้น ผลจากการสนับสนุนก่อให้เกิดกลุ่มอาชีพด้านการเกษตรขึ้นในหมู่บ้านจำนวนหลายกลุ่ม (เครือข่ายแนวตั้ง) เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ภายในกลุ่มและต่างกลุ่มตามมาอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง เริ่มจากสายสัมพันธ์ภายในครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้าน ต่อด้วยสายสัมพันธ์ของการมีฐานการผลิตเดียวกัน และต่อด้วย

สายสัมพันธ์จากภายนอกหมู่บ้าน เครือข่ายการเรียนรู้จากภายนอกหมู่บ้านจัดว่ามีอิทธิพลสูงสุด และมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพการเกษตรของหมู่บ้านได้สูงเช่นกัน

การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยฐานข้อมูลของการเรียนแบบดั้งเดิม และ เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่กับองค์ความรู้ใหม่ที่ผ่านเข้ามา จากสภาพความเจริญของบ้านเมือง ความก้าวหน้าในด้านเทคโนโลยีและการแพร่กระจายข่าวสารข้อมูล ความรู้แปลกใหม่จากสื่อสารมวลชนประเภทต่าง ๆ ในลักษณะของการเรียนรู้ตามอัธยาศัย รวมทั้งเอกสารความรู้ด้านการเกษตรจากหน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชนที่มีอยู่อย่างมากมาย ยิ่งทำให้เกษตรกรมีโอกาสและช่องทางการพัฒนาอาชีพการเกษตรของตนและชุมชนให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงและความเหมาะสมแห่งตนต่อไป

การเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกรในชุมชนชนบทไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของเกษตรกรด้วยกันทั้งสิ้น การเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกรจากอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน พิจารณาแล้วพบว่า เป็นการสะสมความคิดสติปัญญาด้านอาชีพอย่างมีระบบและต่อเนื่อง กล่าวคือ เป็นธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ทั่วไป ความสมบูรณ์ครบถ้วนของการเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะประกอบด้วย ความรู้ทักษะ และทัศนคติในเรื่องนั้นไปพร้อมกัน ในทำนองเดียวกัน เมื่อเกษตรกรเกิดการเรียนรู้ด้านอาชีพก็ย่อมเกิดความคิดหรือระบบคิดติดตามมา การเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั้งมวล จะมีผลต่อการตัดสินใจที่จะปฏิบัติจริงข้อมูลที่สะสมจากการเรียนรู้ที่ผ่านมามีทั้งหมดจะถูกนำมาใช้วิเคราะห์ทางเลือกที่เรียกว่าการสรุปทเรียนนั่นเอง ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร ที่ต่อเชื่อมด้วยกาลเวลาอย่างไม่มีวันสิ้นสุด ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ของระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรที่เป็นแบบองค์รวมในวิถีการผลิต การมองระบบคิดจำเป็นต้องมองผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ของวิถีการผลิต ทั้งนี้เนื่องจากเป้าหมายหลักของการประกอบอาชีพการเกษตรก็คือ ผลผลิตที่ดีตามที่คาดหวังไว้ ฉะนั้น การที่จะช่วยให้มีผลผลิตที่ดีได้นั้น เกษตรกรต้องมองทุกอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และให้ความสำคัญทุก ๆ ด้านอย่างละเอียดรอบคอบ ตั้งแต่ก่อนการผลิต ระหว่างการผลิต และหลังการผลิต เชื่อมโยงเข้าด้วยกันช่วยให้มองเห็นแนวโน้มทางความคิดจากองค์ประกอบหนึ่งสู่อีกองค์ประกอบหนึ่ง จนกระทั่งสิ้นสุดกิจกรรมการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง จากตัวอย่างวิถีการผลิตการทำนาที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น เป็นวิถีการผลิตที่เสนอภาพการวิเคราะห์ให้เห็นระบบคิดเรื่องการทำนา สำหรับกรณีที่เกษตรกรมีกิจกรรมการผลิตอย่างอื่นเพิ่มเติมด้วย การมองวิถีการผลิตย่อมมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ฉะนั้นการ

วิเคราะห์ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรในที่นี่มุ่งที่จะให้เห็นภาพความคิดที่ถ่ายทอดออกมา เป็นการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าความคิดเชิงทัศนคติที่เป็นนามธรรม

จากปรากฏการณ์ของรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรบ้านห้วยบง ล้วนแต่เกิดจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ซึ่งอธิบายได้คือ

เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ หมู่บ้านห้วยบง จากอดีต - ปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบการเรียนรู้ด้านอาชีพของเกษตรกร 3 รูปแบบ ตามลำดับ คือ ลำดับที่หนึ่ง การเรียนรู้แบบดั้งเดิมหรือแบบธรรมชาติ จากการที่ยังปรากฏให้เห็นถึงรูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมสืบเนื่องจากในอดีตสภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรเป็นแบบพอมีพอกินไม่เน้นการขาย การบุกเบิกที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ในการผลิตยังจำกัดอยู่ รวมทั้งสภาพสังคมที่ติดต่อกับภายนอกได้ไม่มากนัก ทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมทำหน้าที่ได้อย่างดีกว่าการเรียนรู้อื่น ๆ แต่ภายหลังจากที่ระบบเศรษฐกิจและสังคมของ หมู่บ้าน ถูกกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ได้รับการพัฒนาความเจริญขั้นพื้นฐานในทุก หมู่บ้าน โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านและของเกษตรกรค่อย ๆ ปรับตัวตามไปด้วย ความสะดวกสบายของการเดินทางติดต่อสัมพันธ์ระหว่างคนในและนอกหมู่บ้าน อีกทั้งการมี โรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาของทางการขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมที่เคยมีบทบาทสูง ลดบทบาทเป็นรองลงตามลำดับ แต่ถึงกระนั้น รูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิม จะยังคงมีอยู่ต่อไป ทั้งนี้เพราะจุดเริ่มของการเรียนรู้ด้านอาชีพการเกษตร จำเป็นต้องเริ่มที่ครอบครัวก่อนเสมอไป ลำดับที่สอง เครือข่ายการเรียนรู้ นับได้ว่าเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มี ปรากฏการณ์ของกลุ่มเกษตรกรเด่นชัดมากที่สุดในปัจจุบัน สืบเนื่องจากการมีระบบความสัมพันธ์ที่ดีจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หน่วยงานราชการด้านการเกษตร ที่ได้เข้ามามีบทบาทสูงต่อวิถีการผลิตของเกษตรกร เกิดการขายพื้นที่ที่ทำกิน การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และอื่น ๆ เข้าช่วย เพื่อให้ผลผลิตจำนวนมาก ประกอบกับค่าครองชีพที่สูงขึ้น ทำให้เกษตรกรที่เคยทำกิจกรรมการเกษตรเพียงอย่างเดียว หันไปทำกิจกรรมการเกษตรมากกว่าหนึ่งกิจกรรมเพิ่มขึ้น ดังเครือข่ายการเรียนรู้ 7 กลุ่มที่เกิดขึ้นของหมู่บ้านห้วยบงข้างต้น ลำดับที่สาม การเรียนรู้รูปแบบอื่น ๆ จากการที่หมู่บ้านได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญในด้านต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา เป็นต้น และไฟฟ้าได้ทำให้หมู่บ้านมีการตอบสนองเกี่ยวกับอุปกรณ์ที่ใช้กระแสไฟฟ้าเพิ่มขึ้น กลายเป็นความจำเป็นที่ต้องมีของคนในหมู่บ้าน วิทยุและโทรทัศน์ จะเป็นสื่อสารมวลชนที่มีประสิทธิภาพต่อการเพิ่มอำนาจในการตัดสินใจของเกษตรกรมากที่สุด

ส่วนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรบ้านห้วยบง อภิปรายเพิ่มเติมได้จากวิวัฒนาการหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตการทำนา รวมทั้งการพัฒนาวิถีการผลิตไปพร้อมกันอีกด้วย (ศิริลักษณ์ ตนะวิไชย, 2534, หน้า 134) อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศก็ไม่สามารถเปลี่ยนชนบทภาคเหนือตอนบนให้กลายเป็นเมืองได้ บรรดาผู้ที่ยังอาศัยในเขตชนบทส่วนใหญ่ยังคง ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ มีการเรียนรู้เพื่อต่อสู้ดิ้นรนและอยู่รอดได้ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้นนอกจากเกษตรกรจะได้พยายามปรับปรุงวิถีการผลิตการทำนาแล้ว ยังมีการเพิ่มวิถีการผลิตใหม่ไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมขณะนั้น เกิดวิถีการผลิตแบบผสมผสานหรือบางครั้งอาจจำเป็นต้องเปลี่ยนวิถีการผลิตไปสู่นอกภาคการเกษตรอีกด้วย สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 123) กล่าวไว้ว่า ชาวชนบทได้เริ่มมีการประกอบอาชีพอื่นแทนการทำนามากขึ้น เป็นพ่อค้า นักธุรกิจ ข้าราชการ ข่างฝีมือ เป็นต้น ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงอาชีพนี้เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยได้หันเหสภาพการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรมไปแสวงหาความสำเร็จ ความก้าวหน้าในอาชีพมากขึ้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีความทะเยอทะยานที่จะเลื่อนสถานภาพของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาเรื่องรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร ตลอดจนเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและสังคม พบว่า รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างเป็นเหตุและเป็นผล มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยมี เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นกลไกสำคัญ ที่ทำให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้และเชื่อมโยงไปสู่ระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรอย่างต่อเนื่องตามลำดับ หากจะพิจารณานำมาใช้ประโยชน์เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาในชุมชน รวมทั้งแนวทางการพัฒนาชนบท จึงควรให้ความสนใจและความสำคัญในเรื่องต่อไปนี้

1. กระทบจากกระแสภายนอก แม้จะทำให้รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพการเกษตรของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไป แต่ในด้านมโนสำนึกแล้ว ชุมชนยังคงมีความตระหนักและยังมีรากฐานของความเป็นชุมชนอยู่ เพียงมีข้อจำกัดทางสังคมที่เปลี่ยนไป ฉะนั้น การที่จะศึกษาวิถีชีวิตของเกษตรกรในชุมชนอย่างลึกซึ้ง เพื่อดึงเอาศักยภาพที่เข้มแข็งออกมาเป็นพลังด้านกระแสการเปลี่ยนแปลงได้อย่างสอดคล้อง และเหมาะสมสัมพันธ์กับสภาพของชุมชน

2. การพัฒนาและการจัดการศึกษาแก่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มเกษตรกรซึ่งเป็นคนกลุ่มสำคัญของชุมชนชนบทมาโดยตลอด นักพัฒนาและนักการศึกษาควรประสานความร่วมมือกัน อันจะทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพไปพร้อม ๆ กัน ด้วยการสนับสนุน ส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ด้านการเกษตรที่มีอยู่ในชุมชน ให้เกิดความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ รวมทั้งหาวิธีการนำเสนอข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่เกษตรกรอย่างสม่ำเสมอ

3. การพัฒนาหลักสูตรและเนื้อหาการเรียนรู้ จำเป็นต้องคำนึงถึงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของแต่ละชุมชนชนบท โดยการให้เกษตรกรได้เรียนรู้แนวทางการพัฒนาอาชีพอย่างหลากหลายภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นการช่วยให้กลุ่มเกษตรกรรู้จักตนเอง คิดตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ และดำเนินวิถีชีวิตด้านการเกษตรได้อย่างมีความสุข